

DENEYSSEL YÖNÜYLE MÜSELSSEL GAZEL

MÜSELSSEL GAZEL BY THE WAY OF EXPERIMENTAL

Ahmet TOPAL *

ÖZET: Klasik Türk şiiri geleneğinde müselssel gazel, her mısraı aynı şekilde kafiyeli olan gazellere denilmektedir. Bu çalışmada örneklerine yer verilen deneysel nitelikli müselssel gazeller ise harflerin belirli bir düzenle oluşturdukları silsileyle yazılan, imlaya yönelik bir hüner gösterisidir. Bu şiirlerde bir kelimenin son harfi, kendisinden sonra gelen kelimenin ilk harfi olarak da kullanılmakta; bu harf kelime sonunda olmak üzere bir kez yazılmaktadır (صفر زم عارف *Safder-i rezm-i ma'ârif* gibi). Sonraki kelimedeki ilk harfin yazılmaması, şiirleri bir nevi bulmacaya çevirmekte; ilk bakışta şiirlerin anlamsız kelimelerle yazıldığını düşündürmektedir. Kesbî, Safî, Gınayî, Hafız Ahmed Paşa ve Nağzî'ye ait olmak üzere beş örneği tespit edilebilen şiirleri; şairlerin diğerlerinden farklı olma, kendine özgü bir tarz geliştirme maksadıyla kaleme aldıkları sıra dışı denemelere dahil etmek gerekir. Bu manzumeler geleneğin belirlediği "müselssel gazel" tanımını değiştirecek ya da genişletecek mahiyette olmamakla birlikte klasik Türk şiirinin deneysel yönü itibarıyla sınırlarının ne kadar geniş olduğunu gösteren örneklerdendir.

Anahtar sözcükler: Klasik Türk Şiiri, Deneysel Edebiyat, Müselssel Gazel

ABSTRACT: In Classical Turkish poetry the gazels whose all verse rhymed same form is called müselssel gazel this study the examples which are shown have an experimental qualification that are formed certainly with the letters as a poetic talent. In this poesies last letter of a word is used as the first letter of following word. This letter is used for one time in the end of the word (صفر زم عارف *Safder-i rezm-i ma'ârif* like). Not using the first letter in the word makes the poesies as a puzzle. In the first view poesies seemed as meaningless. Five poesies which are belonged to Kesbî, Safî, Gınayî, Hafız Ahmed Paşa and Nağzî should be evaluated as the examples that are written for enhancing a proper style different from other poets. These poesies can be defined as the classical Turk poesies' müselles form but with the experimental view these example can show the extensive way of Turkish poetry.

Keywords: Classical Turkish Poetry, Experimental Poetry, Müselssel Gazel

1. GİRİŞ

Klasik Türk şiiri, gelenek içerisinde belirlenen şekil ve muhteva kurallarına bağlı bir edebiyattır. Bu kurallar çerçevesinde şiirler kaleme alan divan şairi, sınırlı kelime kadrosu, nazım şekli ve türü, vezin ve kafiye sınırları içerisinde kendini ifade etmek zorundadır. Aynı şartlar içerisinde şiir söylemek durumunda olan şairler tabîi olarak diğerlerinden farklı, kendine has bir üslup oluşturma hevesini de taşır. Bu heves, şairleri gelenek içerisinde yeni arayışlara sevk eder. Birçok eserde karşılaştığımız bîkr-i mana, bîkr-i mazmun, bîkr-i hayal vb. kavramlarla ifade edilen yeni arayışlar, nev-zemin şiir söyleme gayreti hemen her şairin amacı olmakla birlikte hepsinin bunu başardığı söylenemez. Yaradılışındaki şairlik kudreti, ilmi ve edebi birikimi, dil tasarrufuyla oluşturduğu üslubu bir şairin zaman içindeki konumunu belirler. Kabiliyetli şairlerin elinde kendine özgü bir üslup arayışı zamanla bir mektep (ekol/tarz) oluştururken bazı şairlerde bu durum; daha önce örneğine rastlanılmayan şiirler söyleme, böylece şiir alanında yeni bir tarz oluşturma, hüner gösterme, farklı olma hevesiyle yapılmış birer deneme niteliğinde kendini gösterir. Var olanla yetinmeyenlerin, nasıl daha farklı metinler kurabiliriz arayışında olanların; aykırı, farklı, bilinmeyen ve örneğine pek rastlanmayacak yeni

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, tahmet@atauni.edu.tr

yapılar kurarak dilin ve insanın metin üretme ve dili kullanma sınırlarını zorlayan sıra dışı şairlerin kalem tecrübesi olarak görülen bu tür tasarruflar son dönemde Batılı bir kavram olan *deneysel edebiyat* adı altında değerlendirilmektedir.¹ Klasik Türk şiiri özelinde konuyla ilgili en kapsamlı çalışmayı hazırlayan Dursun Ali Tökel, divan şairlerinin masnû ve musanna başlıklarıyla yazdıkları şiirlerin bugün deneysel şiir olarak adlandırıldığını belirterek şu tespiti yapar: *eski şairlerimizin gözünde bugün bizim deneysel dediğimiz şeyin karşılığı masnû kelimesinde gizliydi. Bazı şairlerin divanlarında gazel-i masnû' (veya kıt'a-i musanna') şeklinde başlıklara rastlanır. Bu kelimenin kökü tabii ki sanat kelimesidir ve hâliyle yapılan işin bir sanatkârın dehasının ürünü, orijinal bir iş olduğu vurgulanır.*² M. Kayahan Özgül, masnû ve musanna başlığını taşıyan bu şiirleri “sanatkârane” bir deneme olarak değerlendirmiş; Osmanlı şairinin gelenekten sapmadan, fakat onun sınırlarını zorlayarak yaptığı deneysel şiir çalışmaları olarak tarif etmiştir.³ Deneysel sayılabilecek şiirler üzerine incelemelerini “Divan Şiiri'nin Garîbleri” üst başlığıyla neşreden M. Fatih Köksal da, özellikle şekle dayanan yenilik arayışındaki şairleri ruhlarında heyecan, hareket olan, bir şeyler yapma, farklı oluşunu gösterme çabasında, fakat şiir kudreti buna el vermeyen kişiler olarak değerlendirmiştir.⁴

Farklı nazım biçimlerinde ve çoğu zaman “musanna” başlığı altında yer alan bu şiirlerin bir kısmı resme, motife yaklaşarak figüratif bir görüntü kazanabilirler. Şiirselliğin resimle bulunduğu bu özel form; ‘görsel şiir’, ‘somut şiir’, ‘desen şiir’, ‘figüratif şiir’ gibi terimlerle ifade edilmektedir.⁵ Klasik Türk şiirinde göze hitap eden bu tür şiirlerin varlığı kültürümüzde önemli bir yeri olan hüsn-i hat sanatı ve bilmece söyleme geleneğiyle ilişkilendirilmiştir. Konuyla ilgili örneklerin açıklamalarıyla yayımlandığı bir çalışmada bu şiirlerin ortaya çıkışı şu şekilde ifade edilmiştir: *Eski kültürümüzde resim sanatının gelişme imkânı bulamaması, görselliğe dayalı estetik eser üretimi için farklı sahalarda arayışlara gidilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu anlamda hüsn-i hat göze hitap eden bir güzel sanat mahiyetini kazanmıştır. Şiirin yazıldığı yüzey üzerindeki görünümünün ön plana çıkarıldığı “görsel şiirler” de aynı ihtiyaca yönelik olarak vücuda getirilmişlerdir... Klasik şiirde zaten mevcut olan şiirde anlamı gizleme ve bilmece oluşturma amacıyla görsellikten istifade etme temayülünün yanı sıra hat sanatı, gizemli ilimlere ve diğer inanışlara dair çizimler ve tablolar, müstensih müdahaleleri gibi hususların da Osmanlı görsel şiirlerinin vücuda gelmesinde etkili oldukları düşünülebilir.*⁶ Klasik Türk şiirinin kimliğini yansıtmayan bu tür şiirler, hat sanatının çizgisini yansıtmayan ve şöhret sahibi üstat hattatların itibar etmedikleri, kuş, gemi, silah vb. istiflere benzetilmiştir.⁷

Deneysel yönüyle dikkat çeken şiirlerin bir kısmı ise bir nevi harf oyununa dayanan bilmeceler şeklinde tertip edilir. Amil Çelebioğlu, görsel şiirlerle birlikte bu şiirleri şifreli metinlere benzeterek bütün harfler ve kelimelerin birbirine bitişik ve zincirleme bir biçimde

¹ Dursun Ali Tökel, *Deneysel Edebiyat Yönüyle Divan Şiiri*, Ankara 2010, s. 10.

² Tökel, age., s. 24.

³ M. Kayahan Özgül, “Figüratif Şiir”, *Sonsuzluk ve Bir Gün*, Temmuz-Ağustos 2005, S. 3, s. 6.

⁴ M. Fatih Köksal, “Divan Şiirinin “Garîb”leri- I, Sıra Dışı Gazeller” , *Yâ Kebikeç, Mecmualar Arasında*, İstanbul 2016, s. 122. Klasik edebiyat incelemelerinde terminoloji bakımından Batılı kavramların tahakkümünden haklı şikayetlerini dile getiren M. Fatih Köksal deneysel edebiyatla ilgili bir tanım yaparak birkaç örnek vermektedir: *Deneysel edebiyat da Batılı bir kavram. Üzerine bizde de yazılmış çizilmiştir. Deneysel edebiyattan anlaşılan şey şudur: Bizdeki lebdğmezler, şekle dayalı edebî sanatlardan iade, kalb, akis, Batı'da akrostiş, eski şiirimizde “muvaşşah” denilen şiir tarzı...Öyle ki Edirneli Nazmî daha XVI. yüzyılda bütün mısraların hem ilk hem son harfleriyle yapılmış muvaşşahlar (akrostiş) yazıyordu. Hatta bir bakuma leff ü neşr dahi deneysel edebiyat bahsi çerçevesinde değerlendirilecek bir sanattır. Edebiyatımızda sadece Edirneli Nazmî'de örneğini görebildiğimiz, mısraı, tersten okuduğunuzda da aynı cümlelerin ortaya çıktığı maktûb-ı müstevî de ilginç bir deneysel edebiyat örneğidir.* (M. Fatih Köksal, “Deneysel Edebiyatın Zirvesi: Ses Âteş, Sûret Âteş, Anlam Âteş”, *Eski Türk Edebiyatında Tenkit ve Teori*, İstanbul 2012, s. 136-137)

⁵ Özge Öztekin, “Ağaç Kültürünün Görsel Şiirdeki Figüratif Anlamı: Divan Şiirinde Değişimsel Önceleme Alanı Olarak Biçimsel Sapmalar”, *Millî Folklor*, 2013, S. 98, s. 63.

⁶ Özer Şenödeyici, *Osmanlı'nın Görsel Şiirleri*, İstanbul 2012, s. 183.

⁷ Köksal, “Divan Şiirinin “Garîb”leri- I, Sıra Dışı Gazeller”, s. 122-123.

yazıldığı hatt-ı muvassal veya hatt-ı müselsel şiirlerle bitişmeyen harflerle yazılan hatt-ı mukatta veya hatt-ı munfasıl şiirleri örnek olarak göstermiştir.⁸

İster görsel olsun ister harflerin kullanımına dayanan bir hüner gösterisi olsun deneysel karakter arz eden manzumeler, şiir dilinin bir özelliği olan “sapma” (İng. Deviation) terimiyle de ilişkilendirilmiştir. Sapma, şairin gerek sözcüklerin ses ve biçim özelliklerinde gerek dilin sözdizimi açısından niteliklerinde bilinçli olarak değişikliklere gitmeyi, dilde bulunmayan yeni sözcük ve anlatım biçimlerini kullanma eğilimlerini içerir. Sanatçı bunu yaparken dile yeni bir güç kazandırmayı; göstergeleri ses ve anlam açısından daha etkili kılmayı, okuyanın ya da dinleyenin zihninde yeni ve değişik tasarımlar, yeni duygu değerleri oluşturmayı amaçlamaktadır.⁹ “Sapma” kavramını klasik Türk şiiri çerçevesinde ele alan bir çalışmada seçilen örneklerin genellikle deneysel nitelikli manzumeler olması, bu kavramın deneysel şiir karşılığında kullanıldığını göstermekte; bu manzumeler şiiriyetin zayıf olduğu, fantezi ürünü eserler olarak değerlendirilmektedir.¹⁰

DeneySEL YÖNÜYLE MÜSESEL GAZEL:

Arapça “selese” kelimesi bir nesneyi zincir şeklinde birbirine ekleyip birleştirmek¹¹, peşi peşine getirmek, bağlamak¹² manalarına gelen bir kelimedir. Bu kelimedenden türetilen “müselsel” zincirlenmiş, zincirleme, sürekli, devamlı¹³ anlamlarında kullanılır. Edebî terim olarak ise her mısraı kafiyeli olan beyitlerden oluşan manzumelere müselsel denilmekte; mısraları kafiye itibarıyla bir zincir oluşturduğu için şiirlere bu ad verilmektedir.¹⁴ Edebiyatımızda bu tabir daha çok kafiye itibarıyla bir devamlılık arz eden gazelleri nitelemek için kullanılmıştır. Bilindiği gibi gazel bir matla’ ile diğer beyitleri daima matla’ ile kafiyeli şiir olarak kabul edilmiştir. Buna göre gazelin kafiye düzeni aa ba ca ... şeklinde veya aa xa xa şeklinde gösterilmektedir. Ancak bütün mısralarının aynı kafiyede olduğu gazeller de vardır. Bütün mısraların aynı şekilde kafiyeli olmasına tasrî, her mısraı aynı şekilde kafiyeli olan gazellere musarra’ veya müselsel gazel denilmiştir.¹⁵

Kesbî, Safî, Gınayî, Hafız Ahmet Paşa ve Nağzî’ye ait olmak üzere şimdilik gazel formunda beş örneği tespit edilebilen ve şairlerinin nitelendirmelerinden hareketle “müselsel gazel” olarak adlandırılan şiirler ise bu tanımın tamamen dışında yer alır. Az sayıdaki örnekleriyle “müselsel gazel” teriminin bilinen tanımını değiştirecek veya bu tanıma bir katkı sağlayacak nitelikte olmayan bu manzumeler harflerin kullanımına bağlı bir hüner gösterisidir. Deneysel nitelikli müselsel gazelde bir kelimenin son harfi, kendisinden sonra gelen kelimenin ilk harfi

⁸ Âmil Çelebioğlu, “Kültür ve Edebiyatımızda Şifre Alfabeleri”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul 1998, s. 514. Amil Çelebioğlu’nun bahsettiği hatt-ı müselsel (zincirleme yazı) sanatıyla yazılan şiirler bu makalenin konusunu oluşturan şiirlerden farklıdır. Çelebioğlu şu beyti hatt-ı müselsel örneği olarak göstermiştir:

نهمكعشقتقلمقتحملههصچيلابلا
فلكملكنكلممشسنككييلكسيما

Ne mümkün aşkına kılmak tahammül ey saçı Leyla

Felek mülkine gelmemiş senin gibi melek-sîmâ (Çelebioğlu, agm., s. 514)

⁹ Doğan Aksan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Ankara 1999, s. 166.

¹⁰ Turgut Karabey, “Divan Şiirinde ‘Sapma’lar”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2007, S. 32, s. 15-38. Şu çalışmada da görsel şiirler sapma kavramıyla nitelendirilmiştir: Özge Öztekin, “Ontolojik Boyutta Döngüsel Süreklilik & Değişim ve Dönüşüm’ü İmleyen Görsel Sembollerle Şiirin Biçim Düzeyinde Bilinçli Deformasyonu: Divan Şiirinde Değişimsel Bir Önceleme Alanı Olarak Biçimsel Sapmalar”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/3, Summer 2012, s. 2139-2155.

¹¹ Mütercim Asım Efendi, *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît (Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi)*, haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul 2013, C. 5, s. 4564.

¹² Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul 1995, s. 399.

¹³ Mutçalı, agc., s. 400.

¹⁴ Tahirül-Mevlevî, *Edebiyat Lüğati*, İstanbul 1994, s. 104.

¹⁵ Cemal Kurnaz-Halil Çeltik, *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*, Ankara 2010, s. 63.

olarak da kullanılmakta, şiirin tamamı bu şekilde bir silsile oluşturmaktadır. Söz konusu gazellerden Kesbî'ye ait şiirin matla beyti üzerinde bu tanımı şöyle gösterebiliriz:

Safder-i rezm-i ma'ârif fâ'ik-i kalb-i beyân

Nâsib-i bâb-ı belâgat-ı tâc-ı cem'-i 'âkilân

İlk mısradaki “safder” kelimesinin sonundaki “râ” harfi, sonraki “rezm” kelimesinin ilk harfi; “rezm”in son harfi; “ma'ârif”in ilk harfi; “ma'ârif”in son harfi “fâ'ik”in ilk harfi; “fâ'ik”in son harfi “kalb” in ilk harfi; “kalb” in son harfi de beyân kelimesinin ilk harfi olarak kullanılmıştır. İlk mısradaki bu silsile ikinci mısrayada taşınmış, birinci mısranın son harfi “nûn” ikinci mısranın ilk harfi olmuştur. Kelimenin sonunda ve müteakip kelimenin başında ortak kullanılan harfler (örnek beyte göre: r, m, f, k, b, n, b, t, c, ') aynı olduğu için kelime sonlarında bir kez kullanılmış, sonraki kelimenin başında yazılmamıştır. Bu açıklamaya göre yukarıdaki beyit şiirin bulunduğu nüshada şu şekilde yer almıştır:

صفدر زم عارف انق لب يان
اصب اب لاغت اج مع اقلان

Bu imlayı bilgisayar imkanlarından faydalanarak şu şekilde gösterebiliriz:

Safder-i ezm-i a'ârif â'ik-i alb-i eyân

Nâsib-i âb-ı elâgat-ı âc-ı em'-i âkilân

Seslendirildiklerinde herhangi bir anlam kaybına uğramayan, mükerrer harflerin oluşturduğu silsileyle bir ahenk oluşturan şiirlerin asıl orijinalitesi ise kağıt üzerinde, yazılı hâlleriyle kendini gösterir. Bir şekil/resim teşkil etmedikleri için görsel şiir sayılmayan bu manzumelerdeki nüktelyi anlamak için yazılı metne (nüsha veya neşir) bakmak, görselden faydalanmak gerekmektedir. Kağıt üzerindeki görünüşleriyle bir nevi bulmaca mahiyeti taşıyan gazellerde, imlaları itibarıyla, bir okuma ve anlamlandırma zorluğu olduğu görülmekte; hatta ilk bakışta bu manzumelerin anlamsız olduğu zannedilebilmektedir. Ancak şiirleri orijinal kılan ve bir nevi hüner gösterisi yapan da bu yönleridir.

Geleneksel şiir anlayışını kırma, yeni bir şey söyleme, veya bilinen bir manayı yeni bir şekilde söyleme amacının görüldüğü bu manzumelerde şairler özellikle makta beyitlerinde bu iddialarını dile getirmişlerdir. Kesbî şiirini büyüleyici bir tarzda yazdığını (tarz-ı sihr-âmîz), Safî şiir tarzına yeni bir temel attığını (tarh-ı nev), Gınayî, gönül alıcı (nazm-ı dil-keş) şiirini okuyabilenlerin yeni fikir (fikir-i bîkr) sahipleri olacağını söylemiştir. Nağzî ise şiirini sevgilinin saçına benzeterek kıvrım kıvrım, girift (pîçîde) olduğunu söylemiş, şiiri ancak ince görüş sahibi, mudakkik kişilerin anlayabileceğini belirtmiştir.

Kesbî'nin Müselsel Gazeli: Tespit edilebildiği kadarıyla kaynaklarda Kesbî mahlasıyla şiir söyleyen iki şairden bahsedilmektedir.¹⁶ Bunlar 17. yüzyıl şairlerinden olan Muhammed Efendi (ö. 1641) ile 18. yüzyıl şairlerinden müverrih Mustafa Kesbî (ö. 1798'den sonra) dir.

¹⁶ Mehmet Nail Tuman, *Tuhfe-i Nâilî Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*, Ankara 2001, C. 2I, s. 853.

Bunlardan Mustafa Kesbî'nin bir divançesi ile *İbretnümâ* adlı mensur bir eseri bilinmektedir. Şairin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan divançesi üzerine yapılan bir çalışmada¹⁷ burada metnine yer verilecek şiirine rastlanmadığı gibi *İbretnümâ*'da da bu gazele tesadüf edilmemiştir.¹⁸ Eldeki verilere göre, şayet bu mahlasta başka bir şair yoksa, gazelin Muhammed Kesbî Efendi'ye ait olması muhtemeldir.

Kesbî'nin şiiri, *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* vezninde kaleme alınmış 6 beyitlik bir gazeldir. Revî harfi "nûn" olan manzume muhteva itibarıyla devlet adamına övgü mahiyetindedir. Gazelde bir kelimenin son harfi kendisinden sonra gelen kelimenin ilk harfi olarak; ayrıca beyitlerde ilk mısranın son harfi ikinci mısranın ilk harfi olarak da kullanılmıştır. Makta beyti dışında beş beyitte bu tarz uygulanmıştır. Son beyti hariç tamamıyla Farsça terkiplerle oluşturulan şiirde şeklin anlama tercih edildiğini söylemek mümkündür.

Gazel-i Musanna'-ı Kesbî¹⁹

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1. صفدر زم عارف ائق لب بیان
اصب اب لاغت اج مع اقلان

Safder-i rezm-i ma'ârif fâ'ik-i kalb-i beyân

Nâsib-i bâb-ı belâgat tâc-ı cem'-i 'âkilân

2. مبدع لم تین واهب اب دیع
الم لك مال والى هل سان

Mübdî'-i 'ilm-i metîn ü vâhib-i bâb-ı bedî'

'Âlim-i mülk-i kemâl u vâlî-i ehl-i lisân

3. قارئ مرخ طر بنناک بار
اوى یات وحید و حید اعیان

Kârî-i emr-i ruh-ı hatt-ı tarabnâk-i kibâr

Râvî-i âyât-ı tevhîd ü vahîd-i dâ'iyân

4. حمامی قلیم عنی اوروز جر

¹⁷ Zehra Karakaş, *Divânçe-i Kesbî, Transkripsiyonlu Metin-Sözlük-İndeks*, Dumlupınar Üni., SBE, Kütahya 2000.

¹⁸ *İbretnümâ* için bk. Ahmet Öğreten, *Mustafa Kesbî İbretnümâ-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, İstanbul Üni., SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996.

¹⁹ *Mecmû'a-i Eş'âr*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz 2060, 22^a.

هبراه دایست اجدار اغبان

Hâmî-i iklim-i ma'nî yâver-i rûz-ı zecir

Rehber-i râh-ı hidâyet tâcdâr-ı râgıbân

5. نیروشن ظمام واحسد ادول
معه نورحمت ابش مع بیان

Neyyir-i rûşen-nizâm u vâhid-i dâd-ı düvel

Lem'a-i envâr-ı rahmet tâbiş-i şem'-i 'ayân

6. Kim okursa Kesbiyâ bu tarz-ı sihr-âmîzüñi
Milket-i nazm içre oldur şimdi Bihrûz-ı zamân

Sâfi'nin Müselsel Gazeli: Klasik Türk şiirinde Sâfi mahlaslı birçok şair tespit edilmiştir. Dolayısıyla gazelin hangi Sâfi'ye ait olduğunu tespit etmek son derece güçtür.²⁰ Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonunda Mil Yz A9855' numarada kayıtlı olan ve derleme tarihi bilinmeyen bir mecmû'ada "Gazel-i Musanna'-ı Cenâb-ı Sâfi Efendi" başlığıyla yer alan bu manzumenin 18. yüzyılda yaşayan Sâfi mahlaslı iki şairden birine ait olabileceği yönünde bir tahmin yürütülmüştür.²¹ Ancak 1652'de derlenen²² *Metâli'ü'n-nezâ'ir*'de de bu şiirin yer alması²³ Safi'nin 17. yüzyılda veya daha önce yaşadığı bilgisini vermektedir. Söz konusu şiirin tespit edilebildiği diğer dört mecmuanın sadece birinde istinsah tarihinin M.1809 olarak belirtilmesi²⁴ de şairin hayatı hakkında kesin bir bilgiye ulaşmayı mümkün kılmamaktadır.

Safi'nin şiiri de *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* vezninde kaleme alınmış 6 beyitlik bir gazeldir. Revî harfi "nûn"dur. Bu şiirle Kesbî'ye ait gazel arasında tertip, vezin, kafiye ve beyit sayısı dışında kelime kadrosu itibarıyla da bir benzerlik söz konusudur. *Saf-der-i rezm-i ma'ârif, neyyir-i rûşen, ehl-i lisân, tâc-dâr-ı râgıbân* tamlamalarının yanısıra, *vâlî, mülk, kemâl* kelimeleri de iki şiirin ortak kelime kadrosundandır. Kesbî'ninkinde olduğu gibi bu gazelde de şekil kaygısıyla anlam ihmal edilmiştir.

²⁰ *Tuhfe-i Nâilî*'de bu mahlası kullanan on iki şair bulunmaktadır. (Mehmet Nail Tuman, *age.*, C. 2, s. 535-538) <http://www.turkedebiyatilismlersozlugu.com>'da bu rakam on dokuzu bulunmaktadır.

²¹ Gökçehan A. Ağaoglu, *Mecmû'a-i Nefîse (İnceleme-Metin)*, Hacettepe Üni., SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013, s. 60. Bu çalışmada gazel eski harflerle verilmiş, herhalde şiirin okunuşundaki zorluk nedeniyle, çeviriyazısına yer verilmemiştir.

²² M. Fatih Köksal, *Sana Benzer Güzel Olmaz, Divan Şiirinde Nazire*, Ankara 2006, s. 71.

²³ Abuzer Kalyon, *Peştelî Hisâlî Metâli'ü'n-Nezâ'ir, (II. Cilt)*, Gazi Üni., SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011, s. 547. Gınayî'nin şiirine ait matla beytinin de yer aldığı bu çalışmada da şiirlerin okunuşundaki zorluk kendini göstermektedir.

²⁴ Hanîf Hâcî Mehmed, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, Divan, 06 Mil Yz FB 202, 21^a. Çalışmada bu nüshadan faydalanılmıştır. Şiir ayrıca şu kayıtlardaki mecmualarda da yer almıştır: *Mecmû'a-i Eş'âr*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz 2060, 22^a; *Mecmû'a-i Eş'âr ve Fevâid*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan Koleksiyonu, nr. 58, 61^a, *Mecmû'a-i Eş'âr*, İBB Atatürk Kitaplığı, Bel_YzO 0085, 92^b.

Gazel-i Musanna'-ı Mergûb Güfte-i Sâfi

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1. مهجۀ قبـال امع الـى علان شان
نير روشن هـاد و الـى نجم كان

Mehçe-i ikbâl-i lâmi' 'âlî-i i'lân-nişân

Neyyir-i rûşen-nihâd u vâlî-i encüm-mekân

2. صـفـدر زم عـارف ارس رور وش
هريار تبـۀ علام لك نفكان

Saf-der-i rezm-i ma'ârif fâris-i server-reviş

Şehriyâr-ı rûtbe-i i'lâm-ı mülk-i kün-fekân

3. كاشفـن تـايـج امع نـوان و
ارث وب لاغـنت اجـدار اغبان

Kâşif-i fenn-i netâyic câmi'-i 'unvân-ı nev

Vâris-i sevb-i belâgat tâc-dâr-ı râgıbân

4. مالـك لك مال واثق درفيع
ارف اضـل يبـب هرۀ هل سان

Mâlik-i kilik-i kemâl u vâsık-ı kadr-i refi'

'Ârif-i fâzıl lebîb-i behre-i ehl-i lisân

5. تـابـش مس عـادت يـغ واص واب
ادئ حـسان امعـدوداراب يـان

Tâbiş-i şems-i sa'âdet tîg-i gavvâs-ı savâb

Bâdî-i ihsân-ı nâ-ma'dûd Dârâb-ı beyân

6. Tarz-ı şî're Sâfiyâ bir tarh-ı nev saldum yine
Okıyan bu şî'rümi olsun müşârün bil-beyân

Gınâyî'nin Müselsel Gazeli: Gınâyî mahlaslı, hepsi de 16. ve 17. yüzyıllarda yaşamış beş şair tespit edilmiştir.²⁵ Söz konusu şiirin yer aldığı mecmuaların birinde istinsah tarihinin 1019/M.1610 olarak gösterilmesi,²⁶ 1652'de derlenen *Metâli'ü'n-nezâ'ir*'de şiirin matla beytine yer verilmesi²⁷ de bize şair hakkında belirleyici bir bilgi sunmamaktadır.

7 beyitlik gazel *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* veznindedir. Revî harfî “nûn”dur. Muhteva itibarıyla methiye niteliğindeki manzumede “gazel-i müselsel” şeklinde bir başlıkla şiirin deneysel niteliği belirtilmiştir. Makta beytinde bu tarz uygulanmamıştır.

Gazel-i Müselsel-i Gınâyî

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1. پادشاه ممت ام لک ان هان
اصر ایات او یل طیف ایقان

Pâdişâh-ı himmet-i tâm melik-i kân-ı nihân

Nâsır-ı râyât-ı te'vîl-i latîf-i fâykân

2. زمرة غبار اغب و سه حسانکه
ربری از رخ ط بیعتدن شان

Zümre-i ağyâr râğıb bûse-i ihsânüña

Her biri yazar ruh-ı hatt-ı tabî'atden nişân

3. افیت ابدن هالک ورمیه رکی زوال
بلرک اکل رکلہ مدمدر ایکان

Âfet-i tâbdan nihâlün görmeye hergiz zevâl

Leblerün kâküllerünle hemdemümdür râygân

²⁵ Mehmet Nail Tuman, age., C. 2, s. 533.

²⁶ *Mücellî, Gazeliyât*, 06 Mîl Yz B 346/30, 124^a. Şiir bu nüshadan faydalanılarak okunmuştur. Nüshanın istinsah tarihine göre Safâyî tarafından 1105/1693-1694 senesinde vefat ettiği bildirilen Gınâyî'nin bu şiiri yazma ihtimali zayıf görünmektedir (Şairin hayatı için bk. Pervin Çapan, *Mustafa Safâyî Efendi, Tezkire-i Safâyî, Nuhbetü'l-Âsâr min Fevâ'y'idî'l-Eş'âr*, Ankara 2005, s. 437-439) Gazel ayrıca şu mecmuada da yer almaktadır: *Mecmûa-i Eşâr ve Fevâ'id*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan Koleksiyonu, nr. 58, 61^a.

²⁷ Kalyon, age., s. 547.

4. جامع یمن هاییت سن در امک لوب
ولمیسه رکمسنک کاندده ردم ردمان

Câmi'-i 'ayn-ı nihâyetsin nedür râmuñ gelüp

Bulmaya her kimsenüñ göñlünde her dem merdümân

5. مهر وشندرک ون کبی اقرابی
وق باحت ابش مع یانکده مان

Mihr-i rûşendür ruhuñ gün gibi yakar râgıbı

Yok kabâhat tâbiş-i şem'-i 'ayânuñda hemân

6. مردم ردان دیم لجاء عیان سن
اصیبک ام رادات و بیه مجاج ان

Merdüm-i merdân nedîm-i melce-i a'yânsın

Nâsıbuñ kâm-ı murâdât tevbe-i âmâc-ı cân

7. Her kim okursa Gınâyî işbu nazm-ı dilkeşi
Fikr-i bikrile odur devr içre Hassân-ı zamân

Hafız Ahmed Paşa'nın Müselsel Gazeli: Hafız Ahmed Paşa (ö. 1632) da bu tarzda şiir söyleyen şairlerdendir. Şairin bilinen tek eseri olan divanında yer alan 29. gazel²⁸ harflerin kullanımı bakımından müselsel niteliklidir.

Ahmet Paşa bu tarzı uygulayan diğer şairlerden farklı olarak beyitlerin son harfini sonraki beytin ilk harfi olarak da kullanmış, böylece beyitler arasında da bir silsile oluşturabilmiştir. Ahmet Paşa makta beytini de müselsel tanzim ederek diğer şairlerden ayrılmıştır. Gazel, vezin ve kafiye itibarıyla da diğer dört şiirden farklılık arz etmektedir. *Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün* veznindeki şiirin revî harfi "râ"dır. Revî harfinin mısra başlarında da kullanılması; hatta mısra içlerinde bile dikkat çekecek seviyede tekrarı bunun, ahenk sağlama kaygısıyla yapılmış bilinçli bir tercih olduğunu düşündürmektedir. Bu tarzın diğer örnekleriyle karşılaştırıldığında başarısız bir deneme olduğu görülen gazelde mısra içlerinde birçok yerde

²⁸ Abdullah Aydın-Adem Uysal, "Hâfız Ahmed Paşa'nın Sıra Dışı Şiirleri", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 6, S. 15, Aralık 2013, s. 78-81. Bu gazel ayrıca şairin divanı üzerine hazırlanan şu çalışmalarda da yer almıştır: Adem Uysal, *Hâfız Ahmed Paşa Divanı (metin-inceleme)*, Gazi Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010, s. 139-140; Serdal Tosun, *Hâfız Ahmed Paşa Divanı ve İncelenmesi*, İstanbul Üni., SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s. 254.

silsilenin oluşturulmadığı gözlemlenmektedir. Beş beyitlik bir gazelde “rahm” “zâr”, “vefâ”, “yâr”, “dil-rübâ”, “hîç”, “niçün” gibi kelimelerin birden fazla kullanılması da şairin tarzı uygularken zorlandığını düşündürmektedir.

1. ای دل بن یچون بکا مدرمز اول اله عذار
اقتشلیری این چکن یچون اولور اکییی زار

Ey dil lebin niçün baña emdürmez ol lâle ‘izâr
Râ kaşları yayın çeken niçün olur râ gibi zâr

2. سوا یدر حم ایلمز ار اولنی و لنده یچ
تر سما یچره انک بیی قنی ا شیوه کار

Rüsvâ ider rahm eylemez zâr olanı yolında hîç
Çetr-i semâ içre anuñ gibi kanı yâ şîve-kâr

3. اضی اولان نندن خدا ولکه اولور حم ایدی
لوار بچق یله وفا یده قمو ارن ثار

Râzî ola andan Hudâ ol ki olur rahm idici
Yalvarıcak kıla vefâ ide kamu varın nisâr

4. سم وفا ولماز یسه ر قنقی ارک پیشه سی
اور اولوب ر دلربا ولمیه اکه یچ یار

Resm-i vefâ olmazise her kankı yârün pîşesi
Yâver olup bir dil-rübâ olmaya aña hîç yâr

5. وز فرح افظ سکا ول کوندرر کم یل ایدوب
ر منتها قد لر با یده وفا ولا کنار

Yüz-i ferah Hâfız saña ol gün durur kim meyl idüp
Bir müntehâ kad dil-rübâ ide vefâ ola kenâr

Nağzî'nin Müselsel Gazeli: Deneysel yönüyle müselsel gazel söyleyen bir başka şair ise *Münâzara-i Kahve vü Bâde* adlı mesnevisinin dışında iki adet muvaşşah masnû kasidesi ile bilinen 17. yüzyıl şairlerinden Nağzî Efendi'dir. Şairin gazeli 1039/1629-1630 senesinde tamamladığı muvaşşah *Kasîde-i Musanna*'sında yer almaktadır. Söz konusu kasîde Sultan IV. Murad'a sunulduğu gibi müselsel gazel de bu hükümdarın övgüsünü içermektedir. Gazelin diğerlerinden farkı müstakil olmayıp bir kasidede yer alması ve kasîde beyitlerinden türetilmesidir. *Kasîde-i Musanna*'da bir veya birkaç beyitten seçilen harf ve kelimelerle yeni beyitler oluşturulmuş; gazel de bu şekilde elde edilmiştir. Mesela gazelin ikinci beyti kasîdenin 203 ve 204. beyitlerinden şu şekilde çıkarılmıştır:

Şehân o **hüsrev-i rûşen-nihâd u dânyâ**
O **Cem-menâkıb** u ol **pâdişâh**a hidmet-kâr

Rüsûm-ı 'adl ile ol **nâm-dâr**ıdur 'asruñ
Hem ehl-i **dâniş** ü hem **şeh-nişân** u hem kakhâr

Bu beyitlerde birinci mısralarda kalın dizilen harfler müselsel okunması gereken aşağıdaki beytin ilk mısrasını; ikinci mısralardaki kalın dizilen harfler ise beytin ikinci mısrasını oluşturmuştur:

خسرو شن هادو دمان امدار
جم ناقب ادشاه ل دانش هنشان

Hüsrev-i rûşen-nihâd-ı dûdmân-ı nâmdâr
Cem-menâkıb pâdişâh-ı ehl-i dâniş şeh-nişân²⁹

Beyitte görüleceği üzere Nağzî, genellikle bir kelimenin son harfini sonraki kelimenin ilk harfi olarak kullanmış, bazı mısralarda birden fazla harfi bu uygulamaya dahil etmiştir (Beyitte Hüsrev-i rûşen'deki râ ve vav harfleri gibi). Diğer örneklerin aksine bu manzumede birinci mısranın son harfi ikinci mısranın başında kullanılmamıştır. 7 beyitlik gazelde revî harfi "râ"dır ve *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* vezninde kaleme alınmıştır. Makta beyti müselsel olmayan şiirin bazı bölümlerinde de silsilenin bozulduğu görülmektedir.

Nağzî, gazelini "bu şi'r-i mücedded ü müselselden gerd-güşâ olan erbâb-ı fehm ü zekâ hak-bîn ise bu bendenün fikretine tahsîn ider" şeklinde sunarken şiirini "mücedded ve müselsel" sıfatlarıyla nitelemiştir

²⁹ Ahmet Topal, *Klasik Türk Şiirinde Kasîde-i Masnû'a ve Nağzî'nin Masnû' Kasideleri*, Erzurum 2017, s. 274.

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

1. خان مراداد كر دون شان و جوان
بيهمال عثمان و شيروان شان

Hân Murâd-ı dâdger gerdûn-nişân u nev-civân
Bî-hemâl-ı âl-i 'Osmân u Nûşirevân-nişân
2. خسرو شن هادو دمان امدار
جم ناقب ادشاه ل دانش هنشان

Husrev-i rûşen-nihâd-ı dûdmân-ı nâmdâr
Cem-menâkıb pâdişâh-ı ehl-i dâniş şeh-nişân
3. سایه یزدوام لک و ن هقباب
منبع لم و رع الم طاع لا مکان

Sâye-i İzid devâm-ı mülk-i kevn [ü] nüh-kıbâb
Menba'-ı 'ilm ü vera' 'âlem-mutâ' 'alâ mekân
4. أمر سم کارم الک لک رم
ناشرع لارام لک نفکان

Âmir-i resm-i mekârim mâlik-i kilik-i kerem
Nâşir-i şer'-ı 'alâ ârâm-ı mülk-i kün-fekân
5. نیک وکب اک وهر او دهر وح بخش
شیر زم والئی سلام ودود زمان

Nîk-kevkeb pâk gevher [ü] o dehr-i rûh-bahş
Şîr-i rezm ü vâlî-i İslâm u mevdûd-ı zamân
6. ناصر آیات وحید ولی هل دین
قاطع دوان اهب انئی هل جهان

Nâsır-ı râyât-ı tevhid ü velî-i ehl-i dîn

Kâtı'-ı 'udvân-ı nâhib bânî-i ehl-i cihân

7. Zülf-i dilber gibi bu pîçide şî'ri açamaz
Olmayan Nağzî gibi 'ukde-güşâ vü hurde-dân³⁰

SONUÇ

1. Deneysel şekliyle müselsel gazelden kastedilen harflerin kullanımına bağlı bir hüner gösterisidir. Bu manzumelerde bir kelimenin son harfi, kendisinden sonra gelen kelimenin ilk harfi olarak da kullanılmış, şiirin tamamı bu şekilde bir silsileyle oluşturulmuştur. Kelimenin sonunda ve onu takip eden kelimenin başında ortak kullanılan harfler aynı olduğu için metinlerde kelime sonlarında bir kez kullanılmış, sonraki kelime bu harf olmadan önceki kelimeden ayrı yazılmıştır. Genellikle makta beyitleri haricinde bu şekilde tertip edilen şiirlerde bir okuma ve anlamlandırma zorluğu olduğu görülmekte; hatta ilk bakışta bu manzumelerin anlamsız olduğu zannedilebilmektedir.

2. Biyografileri hakkında kesin bilgilere ulaşılamayan Kesbî, Sâfi, Gınâyî ile hakkında derli toplu bilgiler bulunan Hafız Ahmet Paşa ve Nağzî'ye ait olmak üzere, şimdilik bu şekilde kaleme alınmış beş şiir tespit edilmiştir. Bunlardan Nağzî'ye ait olanı, şairin *Kaside-i Musanna'* adlı eserinin içerisinde yer almıştır.

3. Gazel dışında bu şekilde tertip edilen farklı nazım biçiminde bir şiire henüz tesadüf edilememiştir. Eldeki beş gazelden ikisinin buldukları nüshalarda “müselsel” başlığıyla nitelenmesinden dolayı şiirler bu çalışmada “deneysel nitelikli müselsel gazel” şeklinde adlandırılmıştır. Hem deneysel olmaları hem de sayı itibarıyla bu manzumeler, “müselsel gazel” teriminin gelenek içerisinde belirlenmiş tanımını değiştirecek veya bilinen tanıma bir katkı sağlayacak mahiyette değillerdir.

4. Hafız Ahmet Paşa'ya ait olan gazelin dışındaki diğer dört şiir; vezin, kafiye ve muhteva itibarıyla ortaklık göstermektedir. Medhiye niteliğindeki söz konusu manzumeler *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* vezninde kaleme alınmış ve hepsinde revî harfi olarak “nûn” kullanılmıştır. Bu durum bu şiirlerin bir zemin veya model şiirden hareketle kaleme alındığını düşündürmektedir. Nitekim Safî ve Gınâyî'ye ait şiirler Hisalî'nin *Metâli'ü'n-nezâir*'inde de yer almaktadır. Ancak bu eserde zemin şiirlerin belirtilmemesi, metinlerde zemin şiirle ilgili bir ipucu bulunmaması bu şiirlerin hangi şaire nazire olarak kaleme alındığını tespit etmeyi zorlaştırmaktadır.

5. Deneysel nitelikli birçok şiirde olduğu gibi bu manzumelerde de şekle daha çok önem verilmiş, bu nedenle anlam göz ardı edilmiştir.

³⁰ Topal, age., s. 278.

KAYNAKLAR

- Aksan, Doğan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Ankara 1999.
- Aydın, Abdullah – Uysal, Adem, “Hâfiz Ahmed Paşa’nın Sıra Dışı Şiirleri”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 6, S. 15, Aralık 2013, s. 69-86.
- Çapan, Pervin, *Mustafa Safayî Efendi, Tezkire-i Safâyî, (Nuhbetü’l-Âsâr min Fevây’idi’l-Eş’âr)*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2005.
- Çelebioğlu, Âmil, “Kültür ve Edebiyatımızda Şifre Alfabeleri”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul 1998, s. 505-518.
- Hanîf Hâcî Mehmed, Divan, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, , 06 Mil Yz FB 202.
- Karabey, Turgut, “Divan Şiirinde ‘Sapma’lar”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2007, S. 32, s. 15-38.
- Karakaş, Zehra, *Dîvânçe-i Kesbî, Transkripsiyonlu Metin-Sözlük-İndeks*, Dumlupınar Üni., SBE, Kütahya 2000.
- Koçoğlu, Turgut, “Deneysel Edebiyat Yönüyle Dîvân Şiirinde Bir Tarz: Gazel-İ Musanna’ Yahut “Gazel Ender Gazel”, *HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*, Prof. Dr. Mine Mengi Özel Sayısı, Yıl 2, S. 5, 2016, s. 336-342.
- Köksal, M. Fatih, “Deneysel Edebiyatın Zirvesi: Ses Âteş, Süret Âteş, Anlam Âteş”, *Eski Türk Edebiyatında Tenkit ve Teori*, Kesit Yay., İstanbul 2012, s. 135-147.
- Köksal, M. Fatih, “Divan Şiirinin “Garîb”leri- I, Sıra Dışı Gazeller” , *Yâ Kebîkeç, Mecmualar Arasında*, İstanbul 2016, s. 119-126.
- Köksal, M. Fatih, *Sana Benzer Güzel Olmaz, Divan Şiirinde Nazire*, Ankara 2006, s. 71.
- Kurnaz, Cemal-Çeltik-Halil, *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*, Ankara 2010.
- Mecmû’a-i Eş’âr*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz 2060.
- Mecmûa-i Eşâr ve Fevâid*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan Koleksiyonu, nr. 58.
- Mecmû’a-i Eş’âr*, İBB Atatürk Kitaplığı, Bel_YzO 0085, 92^b.
- Mehmet Nail Tuman, *Tuhfe-i Nâilî Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*, Ankara 2001, C. II, s. 853.
- Mücellî, Gazeliyât*, 06 Mil Yz B 346/30.
- Öğreten, Ahmet, *Mustafa Kesbî İbretnüma-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, İstanbul Üni., SBE, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996.
- Özgül, M. Kayahan, “Figüratif Şiir”, *Sonsuzluk ve Bir Gün*, Temmuz-Ağustos 2005, S. 3, s. 6.
- Öztekin, Özge, “Ağaç Kültürünün Görsel Şiirdeki Figüratif Anlamı: Divan Şiirinde Deyişbilimsel Önceleme Alanı Olarak Biçimsel Sapmalar”, *Millî Folklor*, 2013, S. 98, s. 63.
- Öztekin, Özge, “Ontolojik Boyutta Döngüsel Süreklilik & „Değişim ve Dönüşüm’ü İmleyen Görsel Sembollerle Şiirin Biçim Düzeyinde Bilinçli Deformasyonu: Divan Şiirinde Deyişbilimsel Bir Önceleme Alanı Olarak Biçimsel Sapmalar”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/3, Summer 2012, s. 2139-2155.
- Şenödeyici, Özer, *Osmanlının Görsel Şiirleri*, Kesit Yay., İstanbul 2012.
- Tahirü’l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, haz. Kemal Edib Kürkçüoğlu, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994.
- Topal, Ahmet, *Klasik Türk Şiirinde Kasîde-i Masnû’a ve Nağzî’nin Masnû’ Kasideleri*, Fenomen Yay., Erzurum 2017
- Tosun, Serdal, *Hâfiz Ahmed Paşa Divanı ve İncelenmesi*, İstanbul Üni., SBE, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.
- Tökel, Dursun Ali, *Deneysel Edebiyat Yönüyle Divan Şiiri*, Hece Yay., Ankara 2010.
- Uysal, Adem, *Hâfiz Ahmed Paşa Divanı (metin-inceleme)*, Gazi Üniversitesi, SBE, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010.